

IRODALOMKRITIKÁNK TÖRTÉNETÉBŐL

Talán nem szükséges különösebben bizonygatni: mennyire hozzátartozik a két háború közötti romániai magyar irodalomhoz az egyes alkotók publicisztikai, főképp pedig irodalomkritikai működése, hogy ötvenéves irodalmunk történetét nem lehet megírni irodalmi közírásunk, irodalomkritikánk számbavétele nélkül. Mégis hangsúlyozni kívánom az ilyen irányú kutatás időszerűségét, hisz mind ez ideig még a nagyobb igényű tanulmányok, sőt a monografikus munkák sem foglalkoztak kellőképpen egy-egy író irodalmi szintű publicisztikájával.

Márpedig — sajátos körülményekből adódóan — az irodalmi rangú közírás, az újságírás és az irodalomkritika kezdettől fogva kivételes szerepet játszott irodalmunkban. Csaknem valamennyi írónk, költőnk műfaja volt — s maradt máig is. Elég az olyan írói pályákra gondolni, mint a Kuncz Aladáré, a Szentimrei Jenőé, a Franyó Zoltáné vagy a Kacsó Sándoré. A publicisztika, irodalomkritika, esszé jelentős — és állandó — területe munkásságuknak. S bár a cikkeikből készült válogatások (gondolok a Szentimrei-, illetve a Franyó-kötetre) kellő gondozással készültek, inkább csak ízelítőül szolgáltak, hogy ne is említsük azokat az írókat, akiknek irodalmi publicisztikáját teljes egészében az egykori lapok őrzik.

Példaként egyetlen író, Molter Károly irodalmi publicisztikáját lapozzuk fel. Persze, távolról sem a teljesség igényével; inkább a 20-as években írott esszéit, irodalomkritikai cikkeit vesszük szemügyre.

Köztudomású, hogy a romániai magyar irodalom első évtizede nemcsak az útszerű fórumkeresés időszaka; ugyanilyen ügynek számított az ízlésformálás, az erdélyi irodalom olvasórétegének megteremtése és nevelése. Ligeti Ernő fájó sebeket tár föl, amikor azért panaszkodik, mert az erdélyi közönség nem tudja megkülönböztetni az igazi írókat a dilettánstól, mert gyakran egy középiskolai tanár véleményét többre tartja, mint a Gyulai Pálét. Ebből az áldatlan helyzetből szerinte egyetlen módon lehet kilábalni: egészséges kritikai szellem, igényes irodalomkritika kialakításával. „Kritika, kritika, kritika — ez hiányzik főképpen irodalmunkból és elsősorban erről kell gondoskodnunk“ (*Jegyzetek az erdélyi irodalom kialakulásához. Keleti Újság*, 1922. június 28., július 4). Három év múlva Tompa László kéri számon a kritikai mércét: a „kritikairódmalmat“ érzi a „legkevésbé kiépített“-nek, ebben látja okát az önelégültségnek (*Komoly kritika kell! Ellenzék*, 1925. február 22.).

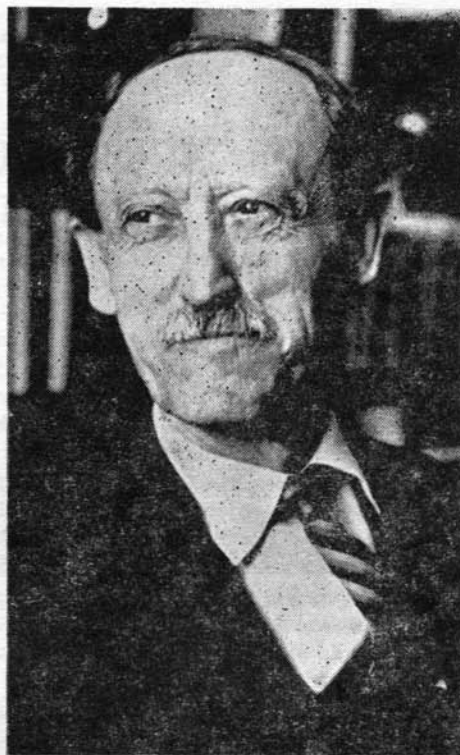
Ez az igény mondhatni állandósul az elkövetkező esztendőkkben a romániai magyar sajtóban. És nem ok nélkül. Mindenekelőtt hiányoztak a hivatásos kritikusok, másrészt — ez is érthető — a mindenképpen való irodalomteremtés eleve egyoldalúságra, fenntartás nélküli dicséretre ösztönözte mindazokat, akik hazai könyvet, írókat méltattak. A *Napkelet* 1920-as évfolyamában olvassuk: „Tehát kettős feladat megoldására vállalkoztunk, úgyszólván minden irodalompolitika mellőzésével: írókat nevelni és közönséget nevelni az írók számára.“ *Az Ellenzék* 1925. február 1-én a kritika „bizonytalan tapogatózását“ teszi szóvá (*Közönség és kritika*). *Az Erdélyi Helikon* is adós marad a kritikát illetően. Az első marosvécsi találkozón megfogal-

mazzák ugyan az egységes, elfogulatlan kritikai szellem szükségességét, a gyakorlatban azonban ez a program nem valósul meg. Az egyes művek reális megítélése nem válik általánossá. A folyóirat még 1930-ban is kénytelen foglalkozni a jelenséggel, beismerve, hogy a bírálólat „a céhbetartozók részéről nem más, mint baráti szolgálat”. Még most is az istápolást tekinteli elsőrendűnek, de határozottabban sürgeti a magasabb kritikai mércét azért, hogy „megalkuvás nélkül az abszolútum fele” lehessen haladni. Öt év múlva Jancsó Elemér már a kritikai elvtelenség következményeire figyel fel a *Nyugatban*: „Az a baráti kritika és irodalomteremtési láz, ami Erdély magyar sajtójában 1919 és 25 között Kazinczy korához hasonlóan mindennel megelégedett, ami magyar és »irodalom«, olyan beteges folyamatokat is indított el, aminek káros hatása még ma is érezhető” (*Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig. Nyugat, 1935. I. 286*). Nem hiába nevezi Kuncz Aladár értő kutatója, Pomogáts Béla a szerkesztést és a kritikát a 20-as évek „legfontosabb őrhelyé”-nek (Pomogáts Béla: *Kuncz Aladár*. Budapest, 1968. 87).

Irodalomkritikánk számbavételekor nem tekinthetünk el tehát ezektől a „külső” tényezőktől, ugyanígy Molter Károly irodalomkritikai írásainak egykori szerepét is csak ebben az összefüggésben lehet — szabad — megítélni, értékelni.

Nem érdektelen megidézni az íróársakat sem. Íme néhány sor a hozzá küldött (az *Igaz Szó* 1969. 11. számában közzétett) levelekből. Dienes László a *Korunk* megindításakor írja: „Még egy kérésem van az ügyvel kapcsolatban. Kérem, írjon a *Korunkról* a *Tükörben*” (1925. október 17.); Kuncz Aladár az *Erdélyi Helikon* szerkesztőségéből: „Olvasd el, ha lesz időd, a szeptemberi számot elejétől végig és írd róla őszinte kritikát. Előre is jelzem, hogy a rovatrészt még nem eléggé erős. Ebben a Te támogatásodra nagy szükségem van” (1929. szeptember 3.); Karácsony Benő: „Azt hittem, hogy a kritika valami nagyon aljas, szellemtelen fecsegés. Most már valahogy másképp vagyok vele. Sohase jutott volna eszembe, hogy rólad annyi bravúrt, agyvelőt, szellemet feltételezzek!” (1932. szeptember 19); Szerb Antal: „... Alig találkoztam emberrel, aki a szándékaimat annyira megértette volna és aki azt a valamit, ami mondjuk az én írói egyéniségem, oly szeretettel fogadta el a világ rendjében, mint te” (1934. június 18.).

Tévednénk, ha mindezt pusztán udvariassági gesztusnak tekintenénk. Az elismerő sorok Molter széles körű irodalmi tájékozottságának, izlésének és fegyelmezett kritikus magatartásának szóltak. Annak az író-kritikusnak, aki a „szellemes és komoly” kritikával látta megvalósíthatónak a „tisztító folyamatot” (*Tükör*, 1922. december 24.). Ezért idézi példaként a franciaországi tanulmányútjára induló Áprily

Molter Károly portréja

Lajost (*Tükör*, 1923. június 17.), majd Petöfi, Arany, Ady „nyelvi tanultságát“ (*Tükör*, 1925. augusztus 16.). Szabó Dezsővel vitatkozva írja le ugyancsak a *Tükör*-ben: „...Csak annyit izenek neki Erdély kezdői nevében, hogy mégis tanulhatna tőlünk már most is: *fegyelmet*“ (1922. augusztus 20.).

Molter Károly irodalmi tárgyu publicisztikája ebben az időben meglehetősen sokágú: a hazai és külföldi (főleg a német) irodalom rendszeres — igényes — ismertetője, s az egyik legszellemelesebb vitatkozó. A Morvay Zoltán szerkesztette marosvásárhelyi *Tükör*-ben, Osvát Kálmán szemléjében, a *Zord Időben* és az *Ellenzék*-ben állandó rovata van. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a *Tükör* irodalmi anyagának bibliográfiáját Kicsi Antal készítette el. Következtetései megérdemelnék a közlést.)

Ákárcsak többi kortársának, Molternek is fő irodalomkritikai elve: felfedezni mindazt, ami arra érdemes, elválasztani a „hamar fáradó dilettántizmus“-tól a „friss értékek“-et. Olyan kritikusai tartás érvényesítése, amelyet Áprily Lajos így fogalmazott meg egyik hozzá írott levelében: „Ti most valamennyien irodalom-dédelgető Kazinczyk vagytok, akik relatív értéknek is mindjárt istenhozottas diadalkaput emeltek.“ Innen Molter Károly első cikkeinek gyakran túlzó értéktételei. A *Székelyföld* 1920. augusztus 20-i számában például „vers, novella, regény és színmű takaros változat“-áról beszél, de idézhetnők „az úttörőket előrelendítő“ (az ő kifejezése) kritikák egész sorát. Hasznosabb ehelyett egy-két lényeglátó észrevételét kiragadni méltatásaiból, néhány olyan érzékeny megfigyelését, amelyek máig sem veszítették el érvényüket.

Korán — 1921-ben! — észreveszi Áprily Lajos kivételes tehetségét („Gazdagok vagyunk, van Áprilynk.“), Tompa László magabazárkózó keménységét („Kemény az ökle és keseredett, nótája ölmos bánat, melyet alvó kövekből dalol ki a magány“). Ugyanilyen jó érzékkel tapint rá a fiatalon elpusztult Sipos Domokos novelláinak szociális fogantatására (később elemzést is ír novellisztikájáról), Olosz Lajos költészetének határozott filozofikumára („Egész dialektikája egy bizonyos egyéniség érzelmi harca a metafizikával: a határozottság költészete.“), Dsida Jenő magányosság-érzetének lelki rugóira. (Az idézett kritikák — az Áprilyról szóló kivételével — megtalálhatók a három évvel ezelőtt közreadott válogatásban: Molter Károly: *Szellemi beháború*. Tanulmányok, cikkek, kritikák. Bukarest, 1963.)

Ady hatása, örökségének elhatároló jelentősége az erdélyi lírára köztudomású, s az is tudott, hogy az erdélyi Ady-kultusznak épp Molter Károly volt az egyik legszívesebben propagálója. „1918 őszén aztán a mi gimnáziumunk e kényelmes és áporodott konzervatívizmusába is besüvöltöttek az új szelek [...] Molter Károly volt az ünnepi előadó, ő vitázta szenvedélyes harsánysággal a fülünkbe, hogy igenis van, van új magyar költőóriás...“ — emlékezik Kacsó Sándor (*Írók—írások*. 1964. 90—91.). Ady levélben köszönte meg Molternek a róla tartott előadásokat.

Kevesen tudják azonban, milyen megtermékenyítőnek tartotta Molter Károly Vajda János költészetét. Vajda születésének századik évfordulóján terjedelmes eszmefuttatást ír *Vajda János és az erdélyi költők* címmel, amelyben először (s tudtommal utoljára) bizonygatja ezt az inspirációt. Sőt: az Adyénál is erőteljesebbnek véli. „Érdekes, és már most, nyolc évvel az erdélyi dal indulása után leszögezhető történelmi tény, hogy Vajda János talán többet jelentett itt tartalomban, léleekben, mint Ady, akit pedig nyelvoldozójának érzett valamennyi, 1918 után szóhoz jutó kritikuskunk.“ Ha nem is fogadjuk el fenntartás nélkül ezt a megállapítását, a nyugtalan előd hangjának továbbélését illetően egyetérthetünk Molterrel. „...Méltossággá hullámoztatta [ti. Vajda hangját] Áprily Lajos, zátonyossá, örvényessé nehezítette Tompa László, parttalanná szélesítette Olosz Lajos, a humánus sós könnyeit

hullatta bele Bárd Oszkár, halászt és szellemet játszik a partján Ligeti Ernő, lavinák hóvizét zúditotta belé Szombati Szabó István, s néha ájtatos hajósnak száll reá Berde Mária" (*Pásztortűz*, 1927. 194—196).

A Sipos Domokosról, Salamon Ernőről, Kovács Györgyről, Szemlér Ferencről, Móricz Zsigmondról, Balázs Ferencről írott kritikái mutatják a leginkább, milyen éles szemmel figyelte meg egy-egy mű valóság alapját, az író szociális szándékát. Az írónak — valija egy helyt — „embereket, életet és kort hamisítatlan fényben” kell megrögzíteni, mert — fejtegeti 1925-ben — „az élet nem kormányozható művészettel, hanem éppen a művészet az élet perceről percre változó egzaltációja” (*Ellenzék*, 1925. 3.).

Szó sincs azonban valamiféle leegyszerűsítésről. A *Tükör* 1923. október 2-i számában magyarázza: az „...igazi, tartós értékű műremekben úgyis egyesül a két alapelv: az önbecsű érték és a kor kritikája, az író hovatarozása”. Az *Erdélyi Helikon* indította vitába bekapcsolódva visszautasítja a „fényképirodalmat”, mondván, hogy az olvasó nem az „ismert igazságot” várja a művésztől, hanem a „művészetadta ismeretlen igazságot, a követendő jobbat” (*A suszterinastól az esszéig. Erdélyi Helikon*, 1932. 114). Egy más alkalommal: „...Csak a primitív szemlélő kérdi a művészi élmény valóságát, míg a művelt élvező csupán annak valóságára kíváncsi” (*Az irodalom védelme és ábrázolása. Erdélyi Helikon*, 1938. 448). A régi *Korunkkal* termékeny kapcsolatot tartó Remenyik Zsigmond satirikus társadalmi regényét elemezve, végig a kettő ötvözetét keresi, s mert ilyen tekintetben nem lát egyensúlyt (bár Remenyiket a magyar satirikus irodalom legjobbjai közé sorolja), a művészi hitelt illetően van hiányérzete. („A célzat regénybeli győzelme nem azonos az olvasó meggyőződésével. Csak az ábrázolt élet, a sokoldalú sorskép győz meg arról, hogy az írónak életreszóló igaza van.” *Költő és valóság. Erdélyi Helikon*, 1935. 700.)

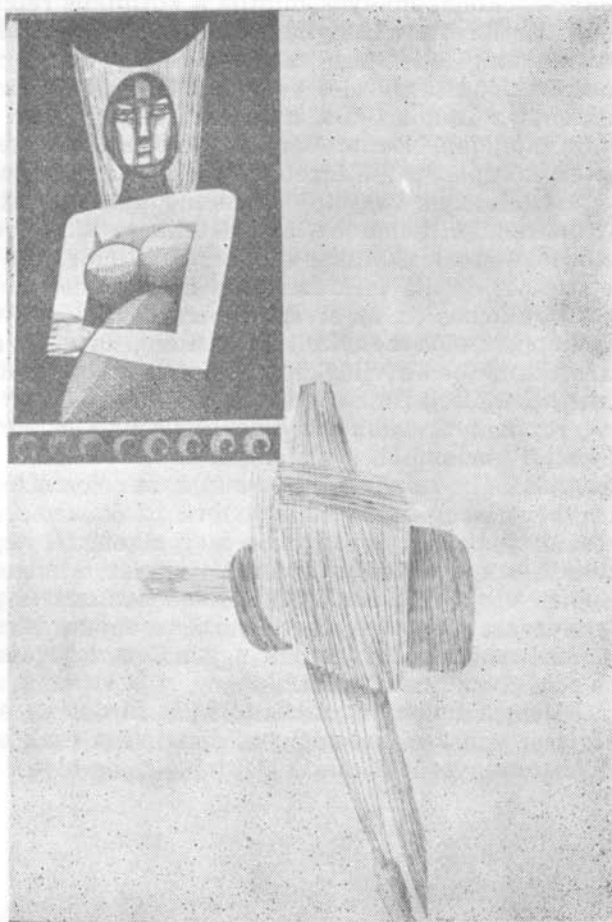
Hogy mennyire időszerű volt erről beszélni egy évtized elteltével, azt a sokat emlegetett „vallani és vállalni”-vita, illetve az *Erdélyi Helikon* 1932-es anketja is tanúsítja. Berde Mária, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Tompa László, Makkai Sándor, Grandpierre Emil, Szemlér Ferenc a „jelenben lüktető s magát felkínáló élet”-et kéri számon az erdélyi magyar irodalomtól. A *Korunkban* egyre gyakrabban kap hangot ebben az időben az „irodalom életességének”, vagy ahogy Gaál Gábor megfogalmazta: „napjaink élet-összefüggésének” igénye.

Szépírói érzékenységgel megírt esszéiben Molter rendszerint egy-egy gondolat köré szövi mondanivalóját; úgy, hogy mindig szélesebb összefüggéseket keres. Az ilyen vizsgálódásra, a tágabb horizont felvillantására különösen szükség volt az útkeresés éveiben, hisz a provincializmus állandó veszélyt jelentett. Egy, tájnyelvi fordulatokban megrekedt író könyvéről írta 1926-ban: a kötet minta-darabjai „a naivitás és a primitív csalafintaság, az író szerinti *székely találmányosság* és gyanakvó modor iskolapéldái”. A kritika alapvető kötelességének tekinti „megróni a tájnyelven írt könyvet, megállapítani a provincializmust, az ízlésnek tett koncessziókat és a művészi fogyatékságokat” (*Az Ózolló. Szini Lajos kötete. Ellenzék*, 1926. november 7.).

Az író- és szerkesztőtárs Berde Mária sokak nevében szól, amikor így panaszkodott a *Tükör* 1923. május 27-i számában: „A gombamódra nem önmagából nőtt kultúra átka ül rajtunk, ahol nincs se igaz nagy ízlés, se nyugateurópai igény” (*Hol fáj?*). Ligeti Ernő már 1922-ben követeli: „Csak a nagy dolgokra, a folytonos európai színvonalra gondolással tudok jövőt képzelni magamnak, embereknek, világnak. Mértékem: a legjobb alkotásokhoz mért mérték.” Ezért véli fontosabbnak az erdélyi lapokban a kritikai cikkeket, mint a „lokális szépirodalom túlságba

vitt szóhozjuttatását" (*Jegyzetek az erdélyi irodalom kialakulásához*). A *Brassói Lapok* 1935. január 19-i számában *Madách és Goga* című cikkében Molter azért lelkesedik, mert vannak a népek életében olyan percek, amikor „önmaguk fölé emelkednek s elkezdenek a szűkös népi önimádás helyett népközi bölcsességgel rendelkezni sorsuk fölött". A román nép, az együttélő nemzetiségek történelmi egymásrautaltsága és kulturális közeledése egyébként állandó témája publicisztikájának. Eftimiu *Prométheuszának* magyar nyelvű bemutatásakor írja például: „Gyűlölet és keserűség nélkül fogadtassék a nézőtérén az ige, amelyet ihletett ajak beszél az emberiség legnagyobb dolgairól, míg órákig pihenjen a partikuláris jelentéktelenség, a nemzetiségi dörzsölődés és a kicsiny kaliberű basák ügyes-bajoskodása, mely minden szent ügyből bajt csinál" (*Madách—Eftimiu. Tükör*, 1923. április 1.). 1928-ban azért nevezi történelmi estnek a szász írók kolozsvári bemutatkozását, mert az a „rút nemzeti gyűlölség olvadását" szolgálja (*Szász írók Kolozsvárt. Erdélyi Helikon*, 1928. 556.); Berde Mária történelmi regényében különös értéknek tartja, hogy az író „nagy emberlátó tárgyilagossággal" vetíti elének magyarok és románok „anyaföldközeli mélabús közösségét" (*Földindulás. Pásztortűz*, 1931. 116.), Goga *Madáchfordításában* pedig azt, hogy a fordító „két nemzet hasznára" végezte el ezt az óriási feladatot.

Ezért a szociális érzékenységért érezzük a „szellemnek ezt a belháborúját" egyben kordokumentumnak is: a társadalmi és néptestvériségi útkeresés művészi megvallásának.

Kazinczy Gábor:
Villon-illusztráció